УДК 808.3: 800.86 + 883 - 3

МУЗИЧНІ ТЕРМІНИ В МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФАНТАСТИКИ

Катиш Т.В., аспірант

Дніпропетровський державний університет

Багатство української прози останніх десятиріч, неухильне розширення її образно-тематичних засобів не можна розглядати без урахування тих нових зрушень, що відбуваються в її лексичному арсеналі. Йдеться, зокрема, про широке залучення термінів до лексикону сучасних прозаїків. І якщо цілком закономірним є використання термінів у сучасних художніх творах, то тим більше воно виправдане в мові наукової фантастики. У творах цього жанру представлені найновіші досягнення людства, нерозривно пов'язані з новим, вищим рівнем розвитку науково-технічного прогресу.

Мова художньої літератури є особливою галуззю функціонування термінології: "Вона стала органічним і масовим компонентом сучасної мови, в тому числі й мови художніх творів" [1, 139]. Відтворюючи в художніх образах характерні риси сучасності, письменники не можуть ігнорувати і мовних прикмет суспільної дійсності. Тому термінологічна лексика знаходить широке і різноманітне застосування і в поетичних творах, і в прозі, а саме в мові української фантастики. Не можна, звичайно, не погодитися з М. Кожиною та іншими дослідниками частоти вживання термінів у мові художніх творів, що відносна кількість термінів, особливо вузькоспеціальних, не досить велика навіть у творах тих письменників, які явно тяжіють до їх використання [2, 127–128]. Але вдале використання термінів, як вказувала І.В. Арнольд [3, 282–284], сприяє розкриттю мовленнєвої характеристики персонажа, відображенню особливостей його професійної діяльності. Крижанівська А.В., Симоненко Л.О. відзначають типологічні риси термінологічної стилістики, а саме: "Використання різногалузевої термінології в її дефінітивному значенні, створення необхідних автору спеціальних слів за моделями реальних термінів, введення переосмисленої термінології в арсенал художніх засобів" [4, 25–26].

У лінгвістиці проблемі стилістичного функціонування термінології в художній літературі присвячено декілька досліджень загальнотеоретичного і більш детального характеру, у яких представлені різні аспекти проблеми. Серед публікацій загальнотеоретичного характеру, присвячених проблемі "НТР – художнє слово", треба назвати роботи М.М. Пилинського, М.М. Кожиної, І.К. Білодіда. Деякі інші аспекти досліджуваної проблеми висвітлені в роботах Р.М. Русанівського, С.Я. Єрмоленко, Л.Є. Пустовіт. У числі досліджень, безпосередньо присвячених аналізу стилістичного функціонування термінологічної лексики сучасної української поезії, необхідно особливо відзначити роботи В.Л. Карпової.

Тема дослідження представляє теоретичний інтерес насамперед в аспекті взаємодії стилей сучасної української мови. Термінологічна лексика функціонує здебільшого в науковому стилі, частково – в публіцистичному та офіційно-діловому. Прослідкувати за її проникненням у художній стиль у цілому й мову сучасної української фантастики зокрема – означає дослідити актуальні процеси розвитку функціональних стилей на сьогоднішній час. Дослідження місця і функціонування термінології в творах письменників, що працюють у цьому жанрі важливо й в плані стилістики художнього мовлення. У сфері свого природнього застосування (науково-інформаційній літературі), а також своєї фіксації (енциклопедичні, спеціальні термінологічні словники, інші лексикографічні джерела) використання термінів є закономірним процесом. Функціонування термінів у художній літературі зумовлене тим завданням, яке ставить той чи інший автор, його естетичним смаком і майстерністю. Якщо широке залучення термінології різних галузей науки й мистецтва є однією з характерних ознак сучасних прозових творів, то тим більш воно виправдано в мові наукової фантастики. Термінологія в цілому представляє собою особливий лексичний масив з точки зору здатності його елементів до набуття образно-переносних значень.

Вплив науки на розвиток суспільства й людини, відображення наукового прогресу, оволодіння природою і пізнання світу в психології, почуттях, побуті людини – все це найповнішою мірою відображається саме в мові наукової фантастики. У творах цього жанру представлені найновіші досягнення людства в галузі фізики, астрономії, ракетної техніки. Це призводить до постійного вживання в текстах значної кількості термінів. У числі досліджень, безпосередньо присвячених аналізу стилістичного функціонування

термінологічної лексики, а саме неологізмів в сучасній науковій фантастиці, необхідно особливо відзначити статті Новикової Н.В.

Розвиток усіх галузей мистецтва, основним призначенням якого є опосередковане відображення життя в художніх образах, має, як відомо, безпосередні зв'язки з рівнем розвитку суспільства, з тими зрушеннями, що відбуваються в ньому. Природно, і музика як один із видів мистецтва прагне до найбільш повного відображення життя в музичних образах за допомогою своїх специфічних виражальних засобів. Широко фігуруючи в публіцистиці, в мові засобів масової інформації, велика кількість музичних термінів виходить за рамки своєї терміносистеми і посідає певне місце в мові сучасної української прози. Музична стихія органічно входить у мовну палітру творів.

Особливо цікавим нам здається використання музичної термінології в мові сучасної української фантастики. Більшість музичних термінів у цьому жанрі виходить за рамки свого номінативного значення, розширюючи свою семантику.

Справедливою є думка дослідників про яскраво виражену асоціативність художнього мислення сучасних письменників, що безпосередньо або опосередковано відбивається на вживанні ними термінологічної лексики [5, 116].

Відтворення музики у художньому творі – це, перш за все, переклад музичних тем засобами слова. Так, музичний термін ***тон*** – "звук, що утворюється періодичним коливанням повітря і відзначається певною висотою" [6, т. 4, 546], вводиться О. Бердником для відображення процесу створення мелодії: "Власне, то була не одна мелодія, а сплетіння тисяч музикальних тонів" [7, 126]. Стрімкою динамікою позначено нагромадження іменників – ***пісні, акорди, голоси, вібрації***, що стилістично підсилює характеристику зображуваного явища: "Мелодія наростала, посилювалася, до неї вливалися нові й нові пісні та акорди, голоси і вібрації" [8, 118].

Мелодійні звуки відтворюються і в навколишній природі, картини якої дозволяють втілити тонку гаму думок та емоцій: "Повіяв легенький вітер, маки задзвеніли гучніше, звуки спліталися в казкові хорали, переливи, симфонії" [8, 89].

Музичність світосприймання є невід'ємною складовою художнього мислення письменників: "Життя вирує, кипить, відлунює громами і симфоніями" [8, 259]. Для створення цієї дієслівної метафори письменник використовує звукові та слухові властивості понять музичної сфери. Автор поєднує розкотисте відлуння грому з музичним терміном ***симфонія.***

Під впливом паралелізму вражень відбувається переосмислення терміна, що збагачується новими емоційно-смисловими відтінками.

Майстри слова охоче вживають вислови з опорним словом ***симфонія*** як в прямому значенні ("звуки створювали гучну симфонію"; "у просторі линула симфонія древнього композитора"), так і в переносному значенні ("…краплі звучать по-різному – ціла тобі симфонія") [9, 58].

Найбільш частотно вживаними є терміни ***акорд, симфонія,*** що належать до однієї сфери – загальновживаної музичної термінології, однак вони викликають найрізноманітніші асоціації. У тлумачних словниках української мови слово ***акорд*** подається як "гармонійне поєднання кількох музичних звуків або голосів" [6, т. 1, 30]. Так, О. Бердник передає своє уявлення про процес створення музики за допомогою дієслівної метафори: "Тайноок добув зі струн дзвінкий акорд" [8, 173].

Музика для письменників настільки вразливий витвір мистецтва, що вони поєднують музичні терміни з яскравими прикметниками:

променистий
мелодійний
лагідний
пестливий ***акорд***
кришталевий
дзвінкий
нечутний

Прикметники в цих прикладах сприяють створенню абстрактно-слухових образів.

Розмірковуючи про експресивність терміна, Г.О. Абакумова поряд з препозитивними й постпозитивними компонентами терміна, загальним контекстом його вживання, інтонацією, особливими синтаксичними факторами і т. ін. виділяє прикметники як особливий засіб надання терміну експресивно-емоційного відтінку: "Цікаво, що засобом створення емоційно-експресивного забарвлення терміна можуть виступати й прикметники в ролі означення. Як правило, ці слова не є термінами, а є епітетами, що характеризують термін..." [10, 87].

Яскравою є індивідуально-авторська метафора, створена на основі поєднання двох музичних термінів ***акорд*** і ***симфонія:*** "Хто я був? Може, променистий акорд вселенської симфонії, може, промовлене безміром слово, яке шукало собі вияву у лоні простору?" [7, 62]. Експресивний образний характер термінологічної лексики підсилюється за допомогою епітетів (***променистий*** акорд і ***вселенська*** симфонія). Так, прикметник ***променистий*** може служити яскравим прикладом взаємопроникнення поетичного слова і музики, поетичного слова і живопису. "Променистий – який випромінює світло; осяйний, світосяйний" [6, т. 3, 792]. Термін ***акорд*** ніби набуває певного кольорового забарвлення.

Світосяйність музики підкреслюється використанням терміна ***акорд*** у метафоричній конструкції "пісенні акорди сонця" [11, 495]. Світило наповнює оточуюче середовище музикою. Майстри художнього слова ще раз доводять, що для справжнього митця навіть сонячне світло, позбавлене звучання, оживається музикою.

Ми переконуємося в тому, що кольорове забарвлення може бути створене й музикою. Основою цього є поєднання вражень від кольору та музичного тону, тобто асоціації, що виникають у результаті цього поєднання.

Метафора "кришталеві акорди мелодії" виникає внаслідок використання семантичних особливостей слова ***кришталь.*** Кришталь – "дуже прозоре скло високого ґатунку, якому властива гра барв і мелодійний дзенькіт" [6, т. 2, 386]. Саме здатність кришталю відтворювати звук використана О. Бердником у цьому прикладі.

Метафоричний образ "акорди автопілотів" у поєднанні з прикметником ***мелодійні*** побудований на образному поєднанні двох термінів: музичного і технічного.

У мові сучасної української фантастики поєднання звуків різної висоти не завжди є гармонійним, а особливо, коли йдеться про звуки, утворювані приладами: "Водночас наростав гул, вібрував, піднімався від басовитих тонів до пронизливого вереску" [12, 305].

У романі "Вогнесміх" О. Бердник описує асоціації героя, що виникають під час огляду ним зоряного неба. Письменник створює розгорнуту метафору – "нечутними акордами грав на зоряному органі космічний Бах" [11, 15] – на основі подібності, бо справді велич зоряного неба подібна до майстерності виконання музики великого композитора.

Поряд із терміном ***акорд*** за частотністю вживання можна виділити термін ***симфонія.*** Симфонія – це "гармонійне сполучення різноманітних звуків, кольорів, тонів і т. ін." [6, т. 4, 197]. Поєднання цього терміна з епітетами графічно можна представити так:

плаксива
хаотична
величальна
чаклунська ***симфонія***
вічна
гучна
всесвітня
зоряна

Термін ***симфонія*** має більш широке значення, ніж термін ***акорд***, але основним зв'язувальним ланцюгом є сема "гармонійне поєднання".

Іменникова метафора – "чаклунська симфонія буття" побудована на поєднанні абстрактного поняття з іншим абстрактним поняттям. Розгорнута метафора з терміном ***симфонія*** – "всесвітня симфонія – така місія Людини" [8, 295] підкреслює величну роль людини у процесі буття. Саме симфонія, як форма, дозволяє автору поставити питання про розв'язання глобально-філософської проблеми: у чому полягає місія кожної людини? Адже в кожній особистості поєднуються два начала – творче і руйнівне, добре і зле. Знайти своє місце у Всесвіті – ось місія кожної людини.

Різні іпостасі буття згармонізовуються в індивідуальному стилі письменників завдяки проведенню паралелей між образами, створеними з допомогою музичних термінів ***(модуляції, симфонії, ораторії)***, та гармонією у людських стосунках: "Як з кількох ***модуляцій*** композитор творить чарівні ***симфонії*** та ***ораторії,*** так і творці суспільства можуть сотворити унікальні, щасливі мелодії життя – радісні й сповнені любові" [11, 297].

Майстерне володіння асоціацією "музика – природа" дозволяє письменникам створити символічний образ-пейзаж, сповнений глибокого філософсько-узагальнюючого змісту. Так, у романі О. Бердника "Зоряний корсар", наче музичний лейтмотив, звучать рядки: "А міріади квіточок піднялися над луками і сплітали над головами своїх гостей живі вінки, і величальна симфонія лунала над світом, стверджуючи силу любові" [7, 129]. Наскрізне зіставлення "квіти і музика" передає авторську думку про те, що звукова

стихія несе в собі високе поетично-одухотворююче начало. Збагачена уявою письменника, вона звучить у його творі справжнім гімном кохання.

Процес взаємопроникнення музики і природи може бути представлений таким прикладом: “Цвіркуни торкнулися смичками незримих струн. Заспівали сонячну ораторію” [11, 89]. Асоціативний зв’язок лексем ***смичок, струна, ораторія*** простежується в цьому прикладі досить виразно.

Музичність світосприймання зумовлює емоційне бачення явищ природи художником, який мислить і оцінює їх крізь призму музичного почуття. Автори сприймають природу у широкому розумінні цього слова як весь світ у багатогранності його форм. Природа асоціюється з такими поняттями, як універсум, Всесвіт.

Слово ***бриніти*** (тобто утворювати дзвенячий протяжний звук, дзвеніти, лунати, звучати, вібрувати) входить до складу розгорнутої поетичної метафори: “Бринить повітря, і пальці мої, торкаючись тендітних пелюсток, відчувають ту ж саму ***мелодійну вібрацію***” [11, 269]. У цьому прикладі образно відтворено здатність людських пальців відчувати тремтіння пелюсток квітів, що відбувається під легким подувом вітру.

Мовчання, тиша – це теж музичні образи в мові письменників, що працюють у жанрі фантастики. Гармонія тиші в природі протиставляється злагодженому, гармонійному поєднанню звуків. Дивовижний вплив музики на людину відтворюється в уяві слухача таким чином: “Дивне враження: мені здавалося, що в симфонії більше тиші, ніж звуків” [11, 279]. Цей образ свідчить про пошук гармонії в оточуючому світі. Автор підкреслює, що гармонійним може бути не лише поєднання окремих звуків, а й тиша.

Письменники, що працюють у жанрі фантастики, розмірковують над філософськими проблемами життя, смерті, безсмертя. Ці основні категорії людського буття вони теж сприймають через світ музики: “…мелодійний фон є самою суттю тутешнього життя, його консонансом” [7, 126]. Консонанс – це гармонійне поєднання звуків; співзвуччя; протилежне дисонанс” [6, т. 2, 313]. Антонімічне поняття ***дисонанс*** співіснує з прикметником ***пронизливий,*** відтворюючи негармонійне поєднання звуків у прямому значенні: “…пронизливі дисонанси, синтезовані електронною апаратурою” [13, 58]. Термін ***дисонанс*** входить також і до складу іменникової метафори: “дисонанс у симфонії життя” та виступає у складі дієслівної метафори:“…калейдоскоп асоціацій, які ґвалтовно дисонували з уже баченим і пережитим” [13, 53].

Осмислюючи через музику час, О. Бердник створює метафору з іменником ***нота***, поєднуючи її з іменниками, що набувають динамічного характеру: “тривожна ***нота*** очікування, напруги, невдоволення” [11, 89].

У мові творів сучасної української фантастики широко представлені терміни, що позначають жанри музичних творів: ***хорал, реквієм, речитатив, соната, ораторія*** та інші.

Музику завжди вважали не тільки явищем культури, а й основою світової гармонії. Поняття гармонії можна тлумачити як область виражальних засобів музики, які ґрунтуються на об’єднанні тонів у співзвуччя. Однак є більш широке розуміння значення цього слова. Гармонія – це зв’язок різних компонентів у єдине органічне ціле. А давньогрецькі філософи трактували це поняття як організованість космосу взагалі, на противагу хаосу. В історії мистецтва гармонія є суттєвою характеристикою прекрасного. Для письменників, що працюють у жанрі фантастики, головною семою є поєднання різних за формою та змістом елементів в органічне ціле. Створюючи неповторні художні образи, вони насамперед намагаються зберігати гармонію людини з оточуючим її світом. Тому поняття “музика і космос” – неподільне ціле: “…речитативи та пісні, арії, сюїти, роздуми та голосіння своєю природністю, простотою, геніальністю дорівнюють стихійним силам Землі і Неба: воді, вогню, повітрю, зоряній безмірності” [8, 67]. Космічна тема яскраво втілена в розгорнутій метафорі: таємничі хорали полум’яного дивокола. В образ всесвітньої гармонії вплітаються прикметники, що наповнюють музичні терміни космічним забарвленням: зоряний орган, сонячна ораторія. Космос набуває тут значення Всесвіту як струнної організованої системи.

У прямому значенні вжито музичний термін ***реквієм*** – “багатоголосий циклічний вокальний чи вокально-інструментальний твір скорботно-патетичного характеру” [6, т. 3, 891] – в назві прологу роману О. Бердника “Пітьма вогнища не розпалює”: “Реквієм у день поминання рідних душ” [8, 67]. Глибоко емоційним є образ, створений на основі поєднання музичного терміна з іменником, що позначає внутрішній психічний світ людини, з її настроями та переживаннями: болісний реквієм душі. З вічною темою смерті пов’язане образне переосмислення іменника ***речитатив:***

тисячолітній
протяжний
хвилюючий ***речитатив***
тривожний
всесвітній

Як зазначають дослідники, музичне мистецтво та архітектуру об'єднує значимість ритму – об'ємних співвідношень для архітектури і послідовного звучання [14, 239]. Не випадково музику називають розталою архітектурою, а архітектуру – застиглою музикою: "А Памір – мов космічний храм… як хорал" [11, 59]. Уявлення автора про гірську вершину створюється шляхом паралельних порівнянь: зі словом ***храм,*** що позначає будівлю, призначену для релігійних богослужінь зближується назва багатоголосого хорового співу ***хорал.*** Іменник ***Памір*** виступає центром музично-архітектурного образу, що передає момент найвищого духовного піднесення у сприйнятті музики. Невід'ємною ознакою католицького храму є орган, музичний інструмент, який асоціюється в уяві кожного з величчю, силою, а водночас з гармонією: "Органна мелодія супроводжує нестримний потік світів" [11, 86].

Справді, виражальні можливості слова безмежні: за його допомогою можна у художній формі показати органічну спорідненість різних видів мистецтв. Ще один образ, пов'язаний з іншим видом мистецтва – живописом, створюється О. Романчуком: "В цю далеку подорож я взяв репродукцію його картини "Соната зірок" [13, 100]. Соната – "інструментальний музичний твір, який складається з трьох-чотирьох різних щодо характеру та темпу частин, з яких одна має форму алегро" [6, т. 4, 298–299]. Поєднання музичного й астрономічного термінів створюють неповторний музичний колорит.

Серед музичних термінів, що позначають різні за висотою, тембром звучання чоловічі й жіночі голоси, можна виділити ***баритон*** і ***сопрано.*** Баритон – "чоловічий голос, за висотою середній між басом і тенором" [6, т. 1, 93]. Цей термін поєднується з яскравими поетичними прикметниками:
соковитий
оксамитний ***баритон***
воркітний

В одному з прикладів ***баритон*** протиставляється терміну, що позначає жіночий голос найвищого регістру: "Мелодія пісні сягала небезпечних висот, з яких міг би зірватися навіть голос ***колоратурного сопрано,*** а потім раптово падала до тембру ***баритона***, збурюючи в серці хвилювання й тривоги" [11, 227].

Таким чином, звернення сучасних українських письменників до музичних термінів є одним із виявів лексичного новаторства. Враховуючи семантичні особливості термінологічної лексики, відзначимо, що метафоричні та інші образно-переносні значення термінів завжди вторинні щодо їх основних значень; образно-переносне вживання термінів у прозових текстах завжди є продуктом переосмислення їх основного, власне термінологічного значення [15, 57]. На відміну від інших груп термінологічної лексики, що вживаються у своєму прямому номінативному значенні в жанрі сучасної української фантастики, музичні терміни набувають нових семантичних нашарувань, входячи до складу багатьох стилістичних фігур, найпродуктивнішою серед яких є метафора. Отже, музична термінологія в творах цього жанру є своєрідною поетичною моделлю гармонійного світу. Ця група лексики демонструє використання терміна як елемента художньої мовотворчості, як засобу створення художнього образу.

Таким чином, музична термінологічна лексика відіграє дуже важливу роль у жанрі наукової фантастики, однак особливого значення набуває індивідуально-авторський підхід до використання цих термінологічних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Науково-технічний прогрес і мова. – К.: Наукова думка, 1978. – 195 с.
2. Кожина М. Н. Стилистика русского языка. – М.: Просвещение, 1983. – 223 с.
3. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. – М.: Просвещение, 1990. – 300 с.
4. Крыжановская А. В., Симоненко Л. А. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 25–26.
5. Карпова В. Л. Термін і художнє слово. – К.: Наукова думка, 1967. – 129 с.
6. Новий тлумачний словник української мови: в 4 т. – К., 1999.
7. Бердник О. Вогняний вершник. – К.: Молодь, 1989. – 368 с.
8. Бердник О. Пітьма вогнища не розпалює… – К.: Укр. письменник, 1993. – 303 с.
9. Околітенко Н. Крок вікінга. – К.: Молодь, 1990. – 176 с.
10. Абакумова Г. О. До питання про експресивність терміна //Мовознавство. – 1981. – №3. – с. 85–88.
11. Бердник О. П. Вогнесміх. – К.: Рад. письменник, 1988. – 542 с.
12. Росоховатський І. М. Останній сигнал. – К.: Молодь, 1989. – 480 с.
13. Романчук О. К. Право на істину. – К.: Веселка, 1990 – 231 с.

14. Культура української мови. Довідник. – К., 1990. – с. 237–239.
15. Лазебник Ю. С., Ярмак В. И. Поэзия XX века: слово, текст, мир. – К.: Наукова думка, 1992. – 144 с.